

Rusland og Europa – et strejftog i historien med et nutidigt tvist

Ruslands forhold til Europa, forstået som Vesteuropa, har siden begyndelsen af 1800-tallet været problematisk. Så nutidens konfrontation er ikke noget nyt – set i historiens lys. Og den vil nok dukke op – igen og igen. I 1700-tallet havde forholdet været lærlingens i forhold til mesteren. Det havde været tsar Peter den Stores (1689-1725) ubønhørlige befaling, lige siden han klippede bojar-adelens store skæg eller skrottede dens gammel-moskovitiske beklædning, så fornemme russere kom til at ligne vestlige adelsmænd.

Moskvas brand, der fulgte i kølvandet på Napoleons erobring af byen i 1812, åbnede muligheder, som alle 1700-tallets kejsere og kejserinder kun havde drømt om – nemlig at bygge en ny by i sten til afløsning af den gamle i træ. Samtidig gik der også en national-begejstret bølge gennem Rusland efter sejren over Europas fredsforstyrrelser. De små gader og gyder i centrum måtte vige for brede boulevarder. Teaterpladsen med Bolsjoj-teatret stod som det første ensemble færdig i 1824. Adelsfamilierne, der havde boliger i begge hovedstæder, følte instinktivt, at de i Moskva skulle genopbygge deres hjem i form af store sten-paladser. Men paladserne blev i Moskva aldrig blot en efterligning af Vesten. De skulle afspejle et særpræg. De hårde og regelrette facader blev i Moskva blødgjorte af varme farver, af runde svulstige former og russisk ornamentik. De skulle signalere en afslappet charme overfor Peter den Stores by, Skt. Petersborgs, mere kølige, kejserlige grandeur. Moskvas aristokrati havde en tættere berøring med landet. Sommeren tilbragtes der, og i oktober vendte familierne tilbage til byen – for at være klar til at deltage i vinterens baller og banketter.

”For Guds skyld, vend dig bort fra den rådne og stinkende atmosfære i Moskva!” – Sådan kunne en digter i Skt. Petersborg advare en kollega i 1830erne. En kulturkamp var i gang – en kamp, der for al eftertid skulle splitte de belæste russere op i to grundlæggende forskellige holdninger til Europa. Startskuddet til diskussionen var kommet i 1836 i form af en tilsyneladende uskyldig artikel med titlen ”*Et filosofisk brev*” i et tidsskrift ved navn *Teleskopet*. Det blev øjeblikkeligt lukket, dets redaktør forvist og forfatteren erklæret sindssyg. Men ånden var lukket ud af flasken. Forfatteren og samfundsdebattøren *Aleksander Herzen* kaldte den famøse artikel for ”et skud, der lød i den mørke nat. Det tvang os alle til at vågne op”. Skuddet gav også den hidtil uforpligtende samfundsdebat et konkret indhold ved at stille spørgsmålet: ”Har Rusland en fremtid, og i bekræftende fald hvilken”? Kulturkampen i Rusland var blevet konkret og eksistentiel. Ingen dannet russer kunne fremover undgå at skulle tage stilling til spørgsmålet om Ruslands plads og rolle i verden. Samt især Ruslands forhold til Europa.

Det filosofiske brev var skrevet af en ung garderofficer, *Pjotr Jakovlevitj Tjaadajev* (1794-1856), der i 1812 havde deltaget i Fædrelandskrigen mod Napoleon. Brevet var

det ene af en række breve, som den unge mand i årene 1829-31 skrev til en fiktiv dame. De var blevet liggende i skrivebordsskuffen, indtil det første af dem blev trykt 1836 og skabte ravage i den intellektuelle andedam.

Tjaadajevs udgangspunkt og ledemotiv var den kristne lære – ikke så meget dens metafysiske indhold som dens rolle i samfundet. Det var i dette lys, han så Vestens historiske udvikling, der havde ført til et højt kulturelt og intellektuelt niveau og en civilisation præget af frihed og velfærd. Da slaverne havde overtaget kristendommen fra det dekadente Byzans, havde de og Rusland vendt sig bort fra det verdensomspændende broderskab med centrum i Rom. Derfor havde Rusland efter garderofficerens mening hverken fortid, nutid eller fremtid i forhold til Vesten. Derfor var landet uden naturlig udvikling – præget som det var af stagnation.

Selv om personen Tjaadajev gik i historiens glemmebog, så blev hans sensationelle synspunkter ledetråd for al senere russisk samfundsdebat – såmænd også i dag, blot nu draperet med nye klæder. Ikke mærkeligt, at Peter den Store og hans forsøg på at dreje Rusland ind på en europæisk udviklingskurs blev et omdrejningspunkt for og prøvesten på debatten. For eller imod Peter var det forenkede spørgsmål. ”De vestorienterede” (russ. *zapadniki*) og ”De slavofile” (russ. *slavjanofily*) var de slagord, som den intellektuelle offentlighed delte sig efter ved fremkomsten af Tjaadajevs filosofiske brev. Begge begreber opstod som skældsord om modparten og dækkede naturligvis over en palet af synspunkter, som dårligt kunne indpasses i et enkelt slagord.

Begge grupper var dybt fortrolige med den tyske romantiske og idealistiske filosofi, der på mange måder havde erstattet eller videreudviklet den franske. De vidste, at 1700-tallets tankegang, der så verden som en enhed og behersket af harmoni, og som troede på eksistensen af universelle værdier, nu i 1800-tallet blev udfordret af en filosofi, der så verden splittet op i mindre enheder, i nationer – hver især præget af egen historie og egne traditioner. De almenmenneskelige værdier som frihed, lighed og broderskab afløstes af nationalkarakter, folkeånd, Volksgeist, der kunne understrege hver nations unikke karakter. Nu skiltes vandene på spørgsmålet om, hvilken vej Rusland skulle gå. Efter slavofilernes mening skulle den findes i tiden før Peter den Store, mens den efter de vestorienteredes mening skulle findes i en fortsættelse af den efterligning af Vesten, som tsar Peter havde indledt. For slavofilerne var der en fundamental forskel mellem Rusland og Vesten, mens problemet for deres modstandere blot var indeholdt i, at Rusland var forsinket i sin udvikling og derfor skulle stræbe efter at indhente Vesten.

Ortodoksiens særlige væsen blev af slavofilerne sammenfattet i begrebet ”*sobornost*”, der er dannet af verbet ”*sobiratj*”, der betyder ”at samle”. Heraf er også dannet ordet for domkirke – en sobor, det vil sige det sted, menigheden samles og danner en ”åndelig fri enhed i mangfoldighed”, som en af slavofilernes bannerførere, filosofen *Aleksej Khomjakov* (1804-60), udtrykte det. I kraft af denne særlige form for fællesskab eller samhørighed udgjorde Rusland en speciel og højere

form for civilisation, hvor individet på en harmonisk måde blev et med kollektivet. Det samme fællesskab fandt slavofilerne i landsbyfællesskabet. Peter den Stores reformer havde påtvunget landet en vestlig rationalisme, som det måtte frigøre sig fra for at finde tilbage til sin nationale egenart. Reformerne var at betragte som en vestlig sygdom, som Rusland skulle kureres for. Efter sin helbredelse ville Rusland kunne bringe budskabet om harmoni og frelse videre til det kaotiske, rådne og døende Vesten.

De vestorienterede var mere nuancerede i deres synspunkter – var måske også en langt mere heterogent sammensat gruppe. Hvor slavofilerne understregede Ruslands unikke karakter og landets særlige mission i verden, argumenterede de vestorienterede for, at Vestens vej også var Ruslands vej. Rusland kunne kun udføre sin mission i samklang med Vesten – ikke i et modsætningsforhold til denne. De vestorienterede var overbeviste om, at den menneskelige civilisation udgjorde et samlet hele, og at forskelle i civilisationsniveau ene og alene bundede i forskellige historiske vilkår og i et forskelligt udviklingstempo.

Ruslands opgave i verden var derfor at følge i sporet på det Vesteuropa, der var i fuld gang med at realisere de humanistiske og fremskridtsvenlige frihedsidealer, som menneskeheden var fælles om. Peter den Store havde gjort det rigtige ved at lede Rusland ind på den fælles civilisatoriske vej og forkaste dets tilbageståenhed, dets halvbarbariske, asiatiske natur, dets træghed og uvidenhed. De vestorienterede lagde kun ringe vægt på religiøse spørgsmål og tillagde derfor ikke dem nogen væsentlig betydning. Mange af dem var tværtimod ateister og fritænkere.

I sit årlige budskab til parlament og folk i april 2007 udtalte præsident *Putin* blandt andet følgende: ”Jeg har lyst til at bemærke, at folkets åndelige fællesskab og de moralske værdier, der forener det – det er en lige så vigtig udviklingsfaktor som den politiske og økonomiske stabilitet. Jeg er overbevist om, at et samfund kun er i stand til at opstille og løse de enorme nationale opgaver, når det har et fælles system af moralske pejlemærker. Når der i landet bevares ærefrygt for sproget, over for vore særegne kulturelle værdier, over for mindet om vore forfædre og over for hver side i vort fædrelands historie”.

Jeg har i citatet valgt at oversætte Putins udtryk ”*samobytnyj*” med ”særegen”, men egentlig har vi på dansk ikke et ord, der helt dækker meningen på russisk. Det skulle da være ”det, der helt specielt hører med til vores levevis”. Og dermed understreger jeg, hvorfor jeg har valgt dette næsten ti år gamle uddrag af præsidentens tale til nationen. Når Putin i dette forholdsvis lille citat fra en 17 siders tale vælger at bruge udtryk som ”åndeligt fællesskab”, ”moralske værdier”, ”fælles system af moralske pejlemærker”, ”særegen” og ”minde om vore forfædre” – er hans ordvalg betydeligt tættere på slavofilerne end på de vestorienterede. Naturligvis var der en god forklaring på, hvorfor han gjorde det – landet skulle genrejses og splejsses sammen efter en forvirret og splittet tid under *Boris Jeltsin*. Men Putins midler til at nå sit mål var og er at slå på de strenge, der skulle gøre Rusland og dets historie til noget

særegent.

Moskvas image af sig selv i 1800-tallet handlede først og fremmest om byens russiske karakter. Selv om adelens boliger udadtil var paladser, så var de i realiteten små godser – med store gårde i midten, der tjente som stalde for kvæg og fjerkræ, og hvor der var rum til alt det vinterforråd, der om efteråret var bragt ind fra landet. Der kunne i de lukkede gårde endvidere være drivhuse eller orangerier, hvor der voksede eksotiske frugter. Alt det, der i Skt. Petersborg af tsar Peter var blevet forbudt, var tilladt og elsket i Moskva. I paladsets indre gemakker var interiøret mere lagt an på privat hjemmeliv end på offentlighed og formelle modtagelser. Det skulle signalere hygge og hjemlighed overfor det stive, officielle og vestlige outlook i Skt. Petersborg. De enkelte gemakker var plastret til med møbler, planter og ornamentter, mens væggene var dækket af familieportrætter og ikoner. Det var komfort frem for æstetik. Hjemmet var familiens refugium. Mange adelige havde en bolig i begge hovedstæder. At rejse til Moskva opfattede de som at komme hjem. Forfatteren *Nikolaj Gogol* skrev for eksempel:

”Skt. Petersborg er at sammenligne med en akkurat og nøjeregnende person, som en perfekt tysker, der ser på alting på en kalkuleret måde. Før han holder et selskab, kigger han først i sine regnskaber. Moskva er en russisk adelsmand. Når han skal have det godt, går han hele vejen – lige til han falder om. Og han er ligeglåd med, hvor meget han har i sine lommer”.